

УДК 37.013.73:133.2

МЕТОДОЛОГІЧНІ РЕЦЕПЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ДУХОВНОСТІ ЛЮДИНИ У КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Олена Богданова

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

У дослідженні обґрунтовано методологічні рецепції, які здатні конструктивно і багатоаспектно змінити принципи, методи і процедури наукового пізнання духовності людини та її формування у сучасних умовах. Через розкриття суперечностей у процесі утвердження духовних цінностей життя було актуалізовано цю проблему та запропоновано перспективні підходи дослідження (екзистенційно-феноменологічний, антропологічний, аксіологічний, комунікативно-діалогічний та інші). Доведена необхідність розгляду духовності як квінтесенції буття, всезагальності, екзистенціальності, індивідуальності і унікальності, суб'єктності, саморефлексії. Визначені перспективи подальших досліджень, що пов'язані з вивченням різних виявів духовності та її ролі у житті людини.

Ключові слова: всезагальність, духовність, екзистенціальність, ідеальність, індивідуальність, саморефлексія, суб'єктність, універсальність.

Богданова Елена. Методологические рецепции исследования духовности человека в культурно-образовательном пространстве

В исследовании обоснованы методологические рецепции, что способны конструктивно и многоаспектно изменить принципы, методы и процедуры научного познания духовности человека и ее формирования в современных условиях. Посредством раскрытия противоречий процесса утверждения духовных ценностей жизни была актуализирована эта проблема и предложены перспективные подходы исследования (экзистенциально-феноменологический, антропологический, аксиологический, коммуникативно-диалогический и другие). Доказана необходимость рассмотрения духовности как квинтэссенции бытия, всеобщности, экзистенциальности, индивидуальности и уникальности, субъектности и саморефлексии. Определены перспективы дальнейших исследований, что связаны с изучением различных проявлений духовности и ее роли в жизни человека.

Ключевые слова: всеобщность, духовность, идеальность, индивидуальность, саморефлексия, субъектность, универсальность, экзистенциальность.

Bogdanova Helena. The methodological receptions of the research of the human's spirituality in the cultural and educational space.

The methodological receptions are covered in the article which can significantly change the principles, the methods and the procedures of the scientific knowledge of the human spirituality and its formation in the modern conditions. Through disclosure of the contradictions in the process of the affirmation of the spiritual values, this problem is actualized and the perspective approaches of the research (existential-phenomenological, anthropological, axiological, communicative-dialogic, etc.) are offered.

Methodological reception is the understanding of human spiritual world as the quittance of human being in all spheres of life. It means that consideration of spirituality of Homo educandus requires contextual analogous, in a wide cultural space, in all system parameters. The next reception is determined by the character of human spirituality and universality. The spiritual life of a person contains rational and emotional-affective aspects, cognitive and value-motivational moments, conscious and vaguely tangible installations, and many other aspects, levels, states. At the same time, all these facets and the content of spiritual life are fixed in spirituality (not in the mosaic diversity, but in unity, in the interconnection and integrity). This position should become the principal indication in the assessment to the human spiritual level by the aspects of logic and behavior, the phenomenon estimation can never be absolutely established by the factor of universal spirituality in a position or a solution.

The methodological reception is recognized in the understanding of the existential human nature, namely, that the person perceives through his spiritual forms. The necessity of the consideration of the spirituality as the quintessence of the being, the universality, existentialism, the individuality and the uniqueness, the subjectivity, the self-reflection was demonstrated. The perspectives of the further research were determined which was connected to the study of the different disclosure of the spirituality and its role in the human life.

Key words: universality, spirituality, existentialism, ideality, individuality, self-reflection, subjectivity, versatility.

Постановка проблеми

Дослідження всебічного і гармонійного розвитку людини сьогодні набуває нової значущості і нових смислів, в яких духовні якості особистості посідають центральне місце. Більш того, вони є квінтесенцією людського буття і тим способом, що робить людину людиною і що виокремлює її з світового універсуму.

Саме тому немає жодної гуманітарної галузі знання, яка б не презентувала поняття «духовність», але навіть сприймаючи беззаперечно характеристики багатоякісності, багаторівневості, багатогранності, багатополарності життя людини і відповідно – духовних виявів, не завжди їх пов'язують з різнополарним життям людини і часто «редують» опис духовності в якійсь одній

предметній площині, в якомусь одному смислі тощо.

Найбільшу загрозу такого типу фрагментарні описи являють для методології, теорії і практики сучасного виховання духовних якостей особистості, що є головною метою сучасної освіти. Невипадково, на думку вчених М. Євтуха, В. Андрущенко, О. Бондаренко, М. Боришевського, І. Загарницької, В. Жуковського, В. Лугового, методологічна недосконалість уможлиблює низку суперечностей в процесі духовного розвитку людини, зокрема в період її професійної підготовки.

Найбільш гострою суперечністю у цьому сенсі постає суперечність між об'єктивною потребою суспільства в активних творчих особистостях із розвинутою системою духовних орієнтирів, здатних до духовно-практичної діяльності та трансляції духовних цінностей та ідеалів, і нерозробленістю конкретних шляхів формування духовності майбутнього фахівця в період професійної його підготовки.

Аналіз наукових праць свідчить, що концептуальність духовності людини значною мірою центрується навколо її внутрішнього світу, що відображує її моральний, естетичний, інтелектуально-когнітивний та екологічний зміст, націлений та утвердження принципів гуманізму та на здолання елементів бездуховності в світогляді та культурі [6].

Як свідчить аналіз досліджень, найважливішою методологічною засадою постає екзистенційно-феноменологічний підхід, оскільки духовність людини існує як ідеальність, що було підкреслено ще Г. Гегелем [5]. Поряд з визнанням ідеальності духовного буття багато учених визнаючи універсальний характер духовності, трактують її «... як багатовимірну систему, складовими якої є певні утворення у структурі свідомості та самосвідомості особистості, в яких відзеркалюються її найактуальніші морально-релевантні потреби, інтереси, погляди, ставлення до навколишньої дійсності, до інших людей, до самої себе, що стали суб'єктивно значущими регуляторами активності... Універсальний характер ... виявляється у будь-яких проявах активності: все, що робить людина, як поводить, якими цінностями, потребами мотивується її активність, що можна оцінити з позицій духовності» [4].

Достатньо повно представлено аналіз духовності в антропологічній парадигмі, що вивчає людину як цілісну біосоціокультурну і унікальну істоту. Як зазначено в деяких роботах, розгляд духовності як цілісної духовної реальності і самоцінності надає науковцям можливість віднайти практичні механізми розвитку людини, здатної до вільного розвитку,

самовдосконалення і рефлексії [10, с. 209]. Разом з тим, «перебільшена редукція науково-предметного знання» потребує у дослідженні духовності збереження її цілісності як феномена.

Метою статті є обґрунтування вимірів духовності, які методологічно мають стати засадами творення у дослідженнях цілісної картини багатоаспектності духовності.

Обговорення проблеми

Сприймаючи беззаперечно той факт, що найпершою якістю будь-якого явища є його природна сутність, будемо вважати головною якістю духовності втілення і розкриття через її характеристику людської природи і сутності. Звичайно, людині притаманні багато різноманітних якостей, тих, що притаманні будь-якій природній істоті і тих, що пов'язані з її життям в світі суспільних зв'язків і відносин, що зумовлюють певні якості, роблять її предметно-діяльнісною істотою, яка реально перетворює себе, соціум, світ. Це перетворення також виявляється в певних якостях людини, а саме в активності, інтенціях її фізичного і духовного світу.

Отже, визнання логічним того, що духовність людини не відокремлена від інших її якостей, того, що вона з ними органічно взаємопов'язана і знаходиться під їх величезним впливом, детермінує першу методологічну рецепцію, яку слід сформулювати наступним чином: не можна розглядати духовність через окремі сторони людського буття. Це може стати перешкодою методологічного розуміння всієї масштабності ролі духовності людини. Більш того, саме ці форми буття в процесі аналізу «роблять» людину з її духовністю вторинною і залежною від них. Цілісність розуміння духовності залучить до розуміння біологічної сутності людини і стане сприятиме розгляду духовних якостей людини через призму ставлення до природи [13].

По-друге, відомо, що без реально перетворюючої діяльності людини немає ані людини, ані соціуму. Проте не можна не відмітити, що діяльність людини все ж таки, безумовно, є локальною, обмеженою безкінечною кількістю зовнішніх матеріально-просторових та інших обставин, духовність же людини якісно більш відкрита, внутрішньо необмежена в процесі свого перебігу, вона втілює весь соціальний світ, є концентрованим виявленням всього цього світу, цього смислу в даному життєвому середовищі. Буття людини в цьому середовищі у процесі його наповнення духовністю має стати культурним простором, соціально і ментально наближеним до прагнень людини.

За аналізом О. Троїцької, особливо

значущими щодо процесу розвитку духовності людини виступають культурологічний, синергетичний, акмеологічний, аксіологічний та комунікативно-діалогічний підходи до дослідження, оскільки саме вони уможливають діалог у дискурсивному культурно-освітньому просторі. Без такого діалогу, який, на думку вченої, є «... способом пізнання і вдосконалення інтерперсонального, міжособистісного, соціально-групового, соціетарного і планетарного світу», не можна допомогти людині стати духовною [9, с. 8].

Отже, другою методологічною рецепцією слід вважати розуміння духовності людини як квінтесенції буття людини в усіх сферах її життя. Це означає, що розгляд духовності Homo educandus треба аналізувати виключно контекстуально, тобто у широкому культурно-освітньому просторі, в усіх його системних параметрах.

Наступну рецепцію детермінує особливий характер духовності людини, який полягає в її всезагальності. Духовне життя людини містить раціональні та емоційно-афективні сторони, когнітивні та ціннісно-мотиваційні моменти, усвідомлені і смутно відчутні установки тощо, а також багато інших аспектів, рівнів, станів. При цьому всі ці грані і зміст духовного життя фіксуються в духовності не в мозаїчній багатоманітності, а в єдності, у взаємозв'язку та цілісності. Ця позиція має стати принциповою вказівкою в оцінюванні рівня духовності людини за фактами тієї чи іншої її логіки і поведінки, адже в оцінюванні феноменів ніколи не можна абсолютно точно установити, який чинник всезагальної духовності був провідним у позиції або рішенні

Методологічною рецепцією треба визнати і розуміння екзистенціальності людини, а саме того, що людина через свою духовність і в її формах усвідомлює, сприймає, відчуває себе як таку. Людина живе, діє, перетворює світ, спираючись на духовність як форму самоідентифікації [12, С. 289–290]. Це означає, що людина спочатку постає суб'єктом духовного буття, а потім – усіх інших спільнот і сфер.

Не зважаючи на антропологічні закони Х. Плеснера (оксюморони), нульову антропологію А. Гелена, які, на нашу думку, намагались зменшити значущість духовності, зводячи буття людини до формули «Я є Я», наполягаємо на тому, що будь-який вияв екзистенції зумовлений внутрішнім світом.

Безсумнівною якістю духовності слід вважати індивідуально-унікальні особливості людини, що виявляються вже в природній конституції кожного індивіда, в тілесно-соматичних, біологічних параметрах, але значно

більше – у параметрах людської життєдіяльності. Причому людська індивідуальність і неповторність найбільш концентровано виявляються в духовності людини: саме в духовності виявляється різноманітність душевних сил, потягів, настроїв, змістовність мисленневих процесів, наочних образів, ідей, ціннісних орієнтацій; саме в суб'єктивному духовному світі людини вибудовується абсолютно особлива логіка роздумів [1].

Отже, враховуючи фундаментальну значущість індивідуальності для всього людського життя, треба пам'ятати думку М. Бердяєва: «Індивідуалізація, розгортання особистості здійснюється ... у глибинах духовного життя» [3, с. 43]. Отже, неповторність, індивідуальність людської духовності – це не зовнішній гарант людського життя, а її потужне внутрішнє джерело, а також констатація певної якісної визначеності людини, виокремлення «Я» від всього, що є «не-Я», способом суб'єктності відносно «іншого» та самоідентифікації. Більш того, коли ми ведемо мову про людину як духовний суб'єкт, то маємо справу з принциповою координацією, основним елементом якої постає людина як духовний суб'єкт.

Зрозуміло, відносини людини і соціуму не пов'язані тільки з духовністю, суб'єктивністю. Людина – істота діяльна, вона долучається до суспільного життя своїми предметно-практичними діями. В цій площині є певна діалектика взаємозв'язку людини і соціуму, є певний ступінь цих зв'язків, що відрізняється від тієї розмежованості, яка виявляється при розгляді людини як суб'єкта духовності.

Але ми думаємо, що перебільшувати ці відмінності немає сенсу. Адже той глибинний момент протистояння людини і соціуму, який пов'язаний з духовністю людини, лише «пом'якшується», але не зникає взагалі, коли мова йде про практичну діяльність людини.

Суттєвою рисою духовності слід визнати те, що вона є основою саморефлексії, відношення людини до самої себе, коли людина усвідомлює себе як певне «Я», що стає об'єктом рефлексії. Перетворюючи себе в об'єкт рефлексії, людина тим самим включає в механізм власного розвитку аналіз самої себе, самооцінку, розробляючи програми власного перетворення.

Отже, духовність людини сприяє розвитку відносин людини до самої себе, що виявляється у зміні її відносин до соціуму, а розвиток останнього відображається і в змінах відношення людини до самої себе [7; 8; 11].

Ми вище відзначали, що духовність є своєрідною квінтесенцією людської індивідуальності, що саме в ній виявляється сама

сутність індивідуальної неповторності людини. Тому ми не можемо зазначити і те, що унікальна особливість людської духовності виявляється в певній протилежній якості – своєрідній безмежності, універсальній відкритості. У духовності людини, таким чином, одночасно втілені полярно протилежні характеристики – індивідуальна людська неповторність і разом з тим абсолютна всезагальність.

Мова може йти про втілення у духовності людини моментів всезагального, що належать іншим людям. Це стає можливим завдяки такій якості духовності людини, як її ідеальність, яка в людській свідомості, в людському духовному світі ідеально може відтворювати все: і реальне, і феноменологічне, і віртуальне. Завдяки унікальній якості ідеальності стає можливою відкритість людини світу.

М. Бердяєв писав: «Кожна людина за своєю внутрішньою природою є певним великим світом, мікрокосмом, в якому відображається і перебуває весь реальний світ і всі великі історичні епохи; вона не являє собою який-небудь відрізок всесвіту, в якому знаходиться цей маленький шматочок, вона постає деяким великим світом, який може бути відносно свідомості людини ще закритим, але в міру розширення і просвітлення її свідомості внутрішньо розкривається. В цьому процесі поглиблення свідомості розкриваються всі великі історичні епохи, вся історія світу» [2, с. 19].

Висновки

Дослідження підтвердило думку про актуальність визначеної проблеми і довело, що є

Список використаних джерел

1. Барулин В. С. Духовная сущность человека. *Философия: Университетский курс*. Под общ. ред. С. А. Лебедева. М. : ФАИР ПРЕСС, 2003. 528 с.
2. Бердяев Н. А. Смысл истории. М. : Мысль, 1990. 175 с.
3. Бердяев Н. А. Философия свободного духа. М. : Республика, 1994. 298 с.
4. Боришевський М. Й. Дорога до себе: від основ суб'єктності до вершин духовності. Монографія. К. : Академвидав, 2010. 416 с.
5. Гегель Г. Философия духа. *Энциклопедия философских наук*. (в 15 т. Т. 3). М. : Мысль, 1977. 147 с.
6. Иванова О.І. Виховання духовних якостей особистості як філософсько-педагогічна проблема. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. Збірник наукових праць. 2011. № 4 (45). С. 75–83.
7. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения (в 6 т. Т. 6). М. : Мысль, 1963. 743 с.
8. Поправко О. В. Духовно-моральний потенціал свята в умовах становлення інформаційного суспільства. *Філософсько-гуманітарні читання : Збірник наукових праць*. Відп. ред. О. В. Добринець. Дніпропетровськ : ДЗ «ДМА», 2014. С. 135–138.

нові шляхи її розв'язання. На нашу думку, це можуть бути саме методологічні поради, що будуть запобігати фрагментарності і надмірної редукації. У цьому сенсі у дослідженнях духовності людини треба звертати увагу не стільки на її вияви у тій чи іншій сфері життя, скільки на її характеристики, що стосуються цілісності цього феномену. Саме тому найпершою методологічною порадою або рецепцією має стати необхідність використання проліферації методологічних підходів, кожен з яких комплементарно підсилить інші. Мова йде як про аналітичні підходи, так і про феноменологічний розгляд духовності. У загальнонауковій методологічній площині варто для створення цілісної та істинної картини щодо такого багатогранного явища і феномена використовувати наступні методологічні рецепції: розуміння духовності як квінтесенції людського буття, в якій розкриваються індивідуальність людини, її неповторність, своєрідна безмежність і універсальна відкритість, ідеальність і абсолютна всезагальність. Особливої уваги заслуговує аналіз духовності людини у контексті її зв'язку з діяльністю, з творенням предметного світу і себе самої.

До перспектив подальших досліджень треба віднести питання субстанціонального значення духовності в людському житті та виокремлення основних рис духовності.

References

1. Barulin V. S. Duhovnaâ sušnost' čeloveka. *Filosofiâ: Universitetskij kurs*. Pod obš. red. S. A. Lebedeva. M. : FAIR PRESS, 2003. 528 s.
2. Berdâev N. A. Smysl istorii. M. : Mysl', 1990. 175 s.
3. Berdâev N. A. Filosofiâ svobodnogo duha. M. : Respublika, 1994. 298 s.
4. Boriševs'kij M. J. Doroga do sebe: vid osnov sub'ëktnosti do veršin duhovnosti. *Monografiâ*. K. : Akademvidav, 2010. 416 s.
5. Gegel' G. Filosofiâ duha. *Ènciklopediâ filosofskih nauk*. (v 15 t. T. 3). M. : Mysl', 1977. 147 s.
6. Ivanova O.Î. Vihovannâ duhovnih âkостей osobistosti âk filosos'ko-pedagogična problema. *Duhovnist' osobistosti: metodologiâ, teoriâ i praktika*. *Zbirnik naukovih prac'*. 2011. # 4 (45). S. 75–83.
7. Kant I. Antropologiâ s pragmatičeskoj točki zreniâ (v 6 t. T. 6). M. : Mysl', 1963. 743 s.
8. Popravko O. V. Duhovno-moral'nij potencial svâta v umovah stanovlennâ informacijnogo suspil'stva. *Filosofs'ko-gumanitarni čitannâ : Zbirka naukovih prac'*. Vidp. red. O. V. Dobrinec'. Dnipropetrovs'k : DZ «DMA», 2014. S. 135–138.
9. Troič'ka O. M. Dialog i tolerantnist' u kul'turno-osvitn'omu prostori višoi školi. *Monografiâ*. Melitopol' : Vid-vo MDPU im. B. Hmel'nic'kogo, 2016. 312 s.

9. Троїцька О. М. Діалог і толерантність у культурно-освітньому просторі вищої школи. Монографія. Мелітополь : Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2016. 312 с.
10. Троїцька Т. С. Філософська методологія як чинник модернізації професійної підготовки педагога. Монографія. Мелітополь : МДПУ; Сімферополь : Таврія, 2006. 268 с.
11. Фромм Э. Человеческая ситуация. М. : Смысл, 1995. 240 с.
12. Ясперс К. Смысл и назначение истории. М. : Политиздат, 1991. 527 с.
13. Troitska T. S. Axiology of nature as a spiritual answer to the challenges of sustainable development. *Axiological survey of the modern cultural-educational practices of personality*. V. V. Molodychenko, R. I. Oleksenko, T. S. Troitska. Melitopol : Melitopol Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical University Press, 2016. P. 49–69.
10. Troič'ka T. S. Filosofov's'ka metodologiâ âk činnik modernizaciï profesijnoi pidgotovki pedagoga. Monografiâ. Melitopol' : MDPU; Simferopol' : Tavriâ, 2006. 268 s.
11. Fromm È. Človečeskaâ situaciâ. M. : Smysl, 1995. 240 s.
12. Āspers K. Smysl i naznačenie istorii. M. : Politizdat, 1991. 527 s.
13. Troitska T. S. Axiology of nature as a spiritual answer to the challenges of sustainable development. *Axiological survey of the modern cultural-educational practices of personality*. V. V. Molodychenko, R. I. Oleksenko, T. S. Troitska. Melitopol : Melitopol Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical University Press, 2016. P. 49–69.

Відомості про автора:

Богданова Олена Василівна

аспірантка кафедри історії, археології і філософії
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
(Мелітополь, Україна)

Information about the author:

Bohdanova Olena Vasylivna

post-graduate student of the Department of History,
Archeology and Philosophy, Bogdan Khmelnytsky
Melitopol State Pedagogical University
(Melitopol, Ukraine)

Рецензент:

доктор філософських наук,
професор Олексенко Р.І.

Reviewer:

Doctor of Philosophical Sciences,
Professor Oleksenko R.I.